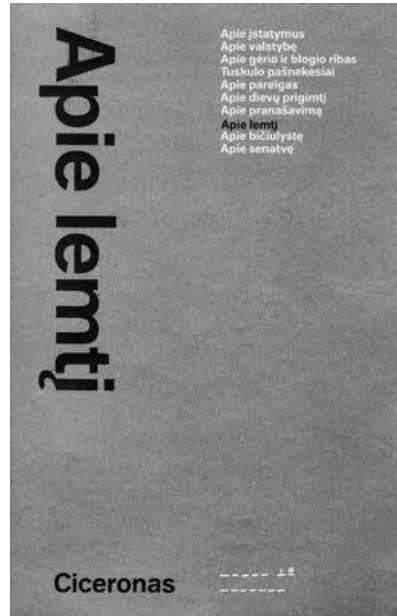

Ciceronas. APIE LEMTĮ
Iš lotynų kalbos vertė, įvadą
ir komentarą parašė Živilė Pabijūtaitė

Cicero. ON FATE
Translated from Latin and with Introduction
and Commentary by Živilė Pabijūtaitė

Vilnius: Jonas ir Jokūbas, 2019, 80 p.
ISBN 978-609-8236-07-1

TATJANA ALEKNIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva
Vytautas Magnus University, Lithuania

SKEPTIŠKI SVARSTYMAI. CICERONAS „APIE LEMTĮ“ Skeptical discourse. Cicero „On Fate“

SUMMARY

The new translation of Cicero's *De fato* (On fate), which was published a few months ago by Jonas ir Jokūbas publishing house, is here reviewed in the spirit of academic skepticism. The value of book is weighed *in utramque partem*. This edition is undoubtedly useful as an authentic historical and philosophical account of philosophical discussion and disputes regarding the question of fate in 3rd - 1st centuries BC. The cover and the front matter of the book lead us to believe that this is the first volume for a series of Cicero's philosophical works. It is indeed commendable that a group of scholars of philosophy (or, in case of *De fato* – of logic) and those of ancient philology were involved in the process of laying the groundwork for the series. The value of the book is somewhat lessened by the translator's neglect of the historical context of Hellenistic philosophy in the introduction and the commentary. In the translation itself, there are quite a few inaccuracies and errors.

RAKTAŽODŽIAI: Ciceronas, lemtis, skepticizmas, stoikai, Akademija.

KEY WORDS: Cicero, fate, skepticism, stoics, Academy.

SANTRAUKA

Prieš kelis mėnesius leidyklos „Jonas ir Jokūbas“ išleistas Cicerono veikalas *De fato (Apie lemtį)* vertimas apžvelgiamas akademinio skeptiškumo stiliumi, knygos vertės klausimą svarstant *in utramque partem*. Leidinys neabejotinai vertingas kaip gyvas istorinis ir filosofinis III–I a. prieš Kr. filosofinių svarstymų ir ginčų lemties klausimu liudijimas. Knygos viršelis ir informaciniai leidinio puslapiai verčia manyti, kad tai – pirmasis filosofinių Cicerono veikalų vertimų serijos tomas. Pagirtina, kad rengiant tokią seriją telkiamos filosofijos (*Apie lemtį* atveju – logikos) ir klasikinės filologijos specialistų pajėgos. Leidinio vertę menkina įvadinio straipsnio ir komentarų autorės neįsigilinimas į helenistinio laikotarpio filosofijos kontekstą. Pačiame vertime nemaža netikslumų ir apsirikimų.

Prieš kelis mėnesius leidyklos „Jonas ir Jokūbas“ išleistą Cicerono veikalą *De fato (Apie lemtį)* vertimą apžvelgsiu akademinio skeptiškumo stiliumi. Istorijos tėkmėje žodžio „akademinis“ prasmė gerokai kito, tad šiandien su filosofijos istorija menkai susipažinęs žmogus (net ir *akademinės* bendruomenės narys) žodžius „akademinis“ ir „skeptiškas“ vargu ar palaikytų sinonimais (nors pastarųjų metų kalbos apie akademinio mokslo būklę gerokai suartino jų vartosenos laukus). Recenzijos herojus Ciceronas apie „skeptiškumą“ ir „skeptikus“ nieko nebuvo girdėjęs – šios graikiškos sąvokos (iš veiksmazodžio σκεπτομαι – „apžiūrinėti“, „svarstyti“, „nagrinėti“) Antikos laikų filosofijos istorikų tekstuose paplito vėliau ir buvo siejamos su apytikriai 360–270 m. pr. Kr. Elidėje gyvenusiu ir nieko nerašiusiu filosofu Pironu. Platono Akademijai po įkūrėjo mirties vadovavę scholarchai, tebetikėdami, kad toliau eina Platono pėdomis, įvairiais laikais Akademijos mokymui suteikdavo gerokai skirtingą turinį ir kryptį. Ciceronas iš visų jo intelektualinėje aplinkoje gyvavusių filosofinių tradicijų ir pozicijų labiausiai simpatizavo tai Akademijai, kurią jis, kaip ir kai kurie kiti Antikos autoriai, vadino „naująja“.

Dabar ją įprasta vadinti skeptiškąja – tokią kryptį, sekdamas Sokrato elenkiko (tariamo oponentų žinojimo kritiko) pavyzdžiu, Platono mokyklai suteikė 268–264 m. pr. Kr. jai vadovavęs Arkesilajas. Kiti ryškiausi „naujosios“ Akademijos scholarchai buvo Karneadas (155–137/136 m. pr. Kr.) ir paskutinis (geografiškai) toje pačioje Akademijos institucijoje mokęs Filonas (110/109–88 m. pr. Kr.)¹. Ciceronas (kaip ir kiti jo amžininkai) šiuos filosofinio „dogmatizmo“ (visų rūšių pozityvaus filosofinio mokymo) kritikus vadino „akademikais“, o jų filosofinę poziciją – „akademinę“.

Šiuolaikinių tyrėjų vertinimu, „naujoji“ Akademia priklauso tai pačiai skeptiškajai filosofijos kryptčiai, kurią Antikos filosofijos istorikai kildino iš Pirono ir dažnai vadino „pironizmu“. Kai kurie filosofijos istorikai Arkesilajo vadovavimą laiko „senosios“ Platono Akademijos pabaiga ir „vidurinės“ Akademijos pradžia, o „naujosios“ pradžią sieja su Karneadu. Pastarasis jau savo vadovavimo Akademijai pradžioje tapo ir garsiosios atėniečių filosofų pasiuntinybės į Romos Senatą vadovu². Romoje Karneadas veikė ne tik kaip politikas (Senate išdėstė prašymą sumažinti Atėnams už išpuolį prieš Oropą paskirtą 500 talentų baudą),

bet ir kaip („akademines“) graikų filosofijos ambasadorius. Anot vėlesnio Plutarcho pasakojimo, Romoje „pasklido kalbos, kad vyras iš Graikijos, nepaprastai gebantis priblokšti, pakerėti ir pavergti, jaunuoliams sukėlė tokią baisią aistrą, kad metė visus kitus malonumus ir pramogas, jie kliedi (*enthousiōsi*) vien tik filosofija“³. Kalbėdamas romėnams Karneadas vieną dieną liaupsino teisin-

gumą kaip universalų prigimtinių gėrių, o kitą parodė teisingumo sąvokos sąlyginumą⁴. Daugumai romėnų jo kalbos labai patiko, tačiau tradicionalistas Katonas paprašė Senatą kuo skubiau priimti sprendimą dėl atėniečių delegacijos prašymo, kad ambasadoriai greičiau grįžtų į Atėnus kalbėtis su graikų vaikais, o romėnų jaunimas toliau klausytų valdžios ir įstatymų⁵.

* * *

Karneado kalbėjimas už ir prieš teisingumo dorybę – klasikinis akademinio kalbėjimo *in utramque partem* pavyzdys. Tokį modelį ketinu toliau pritaikyti aptardama pasirodžiusią Cicerono *De fato* publikaciją. Kaip matysime, glaustas Akademijos istorijos priminimas mums taip pat dar pravers. Pirma kalbėsiu apie *didelę šios mažos knygutės vertę*⁶.

Lietuviško *De fato* vertimo Įvade užsimenama apie neseniai įvykusį posūkį Cicerono filosofo tyrimų istorijoje⁷: įvairiose pasaulio šalyse nuo XX a. pabaigos pasirodą vis daugiau filosofinių Cicerono palikimą gvildenančių tyrimų, o jų autorių vis labiau linkstama laikyti įdomiu etinių debatų tarp epikūrininkų, stoikų ir kitų filosofijos mokyklų atstovų dalyviu⁸. Cicerono veikalai – vienas iš pagrindinių žinių šaltinių apie labai fragmentiškai išlikusią ir pastaruoju metu vis intensyviau nagrinėjamą helenistinio laikotarpio graikų filosofiją. Šioje helenistinės filosofijos tyrimų srityje nuo XX a. pabaigos taip pat apstu kruopščių ir informatyvių darbų, tad Cicerono filosofinių kūrinių vertėjas ir tyrėjas šiaandien gali dirbti apsirūpinęs turtinga mokslinių studijų biblioteka.

Knygos viršelis ir informaciniai leidinio puslapiai siunčia dar vieną gerą žinią – knygos rengėjai nesiruošia miegoti ant laurų, bet ketina parengti visų filosofinių Cicerono veikalų vertimų publikacijas. *Expressis verbis* tokia žinia niekur knygoje nėra skelbiama, tačiau 5 p. puošia žodžiai *Ciceronis Opera philosophica*. Kad galime laukti filosofinių Cicerono kūrinių serijos, rodo ir viršelyje pateiktas veikalų sąrašas (pirmame lietuviškai, ketvirtame – lotyniškai). Be to, knygos nugarėlėje Cicerono vardo dalis matyti taip, kad visas vardas susidarys greta padėjus kitą serijos tomą. Filosofinių veikalų serijos užmojį išduoda ir tomelio įvadas, pavadintas „Išmokęs filosofiją kalbėti lotyniškai“. Įvadas prasižada bendresniais svarstymais apie filosofinius Cicerono veikalus, nors apie sumanymą nuosekliai juos versti ir publikuoti čia neprasitarta. Vis dėlto naujosios knygos pristatymo „Paviljono knygų savaitgalio“ renginyje (2019 m. gruodžio 1 d.) *De fato* vertėja VU Filosofijos fakulteto doktorantė Živilė Pabijutaitė ir to paties universiteto Filologijos fakulteto Klasikinės filologijos katedros vedėja, docentė Audronė Kučinskienė (mokslinė

leidinio redaktorė) kalbėjo apie tokius ateities planus⁹.

Tai, kad rengiant filosofinių Cicerono veikalų vertimus jungiamos klasikinės filologijos ir filosofijos specialistų kompetencijos, nuteikia viltingai. Pirmojo serijos tomelio atveju kompetencijų konsteliacija tiesiog ideali: lemties klausimą Ciceronas, savo graikiškiems šaltiniams įkandin, dažnai svarsto per loginės teiginių apie ateitį analizės prizmę, o teiginių logika yra svarbi veikalo vertėjos ir komentuotojos Živilės Pabijutaitės mokslinių interesų sritis; mokslinė leidinio redaktorė Audronė Kučinskienė yra didžiausia Lietuvos „ciceronininkė“ – patyrusi Cicerono kūrybos tyrėja ir vertėja. Nors pagrindinė A. Kučinskienės interesų sritis yra retorika, turėdami tokią mentorę, pradendantys Cicerono vertėjai gali drąsiau imtis ir filosofinės jo kūrybos.

Leidinyje yra įvadas, lotyniškas originalo tekstas, vertimas, paaiškinimai ir vardų bei dalykų rodyklė. Labai gerai, kad vertimas skelbiamas su lotyniško originalo tekstu – pramokusiam lotynų kalbos skaitytojui tai ir proga pasitreniruoti, ir galimybė įvertinti vertėjos darbą. Tiek įvade, tiek paaiškinimuose akivaizdi vertėjos ir komentuotojos logikės kompetencija ir meilė šiam mokslui. Dažniausiai ji išties taikliai ir aiškiai aprašo gana techniniame ir nelengvai išnarpiojamame Cicerono svarstyme iškylančias logines problemas, visų pirma tas, kurios neprarado aktualumo ir XX–XXI a. logikos moksle (plg. p. 75, n. 56 komentaras). Mėgstamiausias knygos rengėjos „herojus“ – Aristotelio veikale *De interpretatione* 9 svarstomas loginis rytoj (ne)įvyksiančio jūrų mūšio paradoksas (didelį dėmesį šiam logikos isto-

rijos elementui rodo ir jo vieta knygos „Vardų ir dalykų rodyklėje“).

Pagaliau knygutė yra malonios šiuolaikiškos išorės. Ją lengva įsimesti į krepšį keliaujant, o popierinio viršelio atvartais patogų pasižymėti skaitomo teksto ir paaiškinimų vietas. Tai – serijos dizainerės Lauros Klimaitės-Lusos nuopelnas.

Apie lemtį sudaro paskutinę dievams ir lemčiai skirtos Cicerono trilogijos dalį: *Apie dievų prigimtį*, *Apie pranašavimą*, *Apie lemtį*. Pastarasis kūrinys parašytas netrukus po lemtingų 44 m. kovo idų įvykio (Cezario nužudymo), veikiausiai vasaros pradžioje. Apytikriai po pusantų metų, 43 m. gruodžio 7 d., buvo lemta žūti ir pačiam autoriui. Veikale *Apie lemtį* (išliko tik jo dalys) Ciceronas bičiulio (politinėmis pažiūromis cezarininko) prašymu svarsto stoikų teiginį, anot kurio, viskas vyksta taip, kaip lemta (*fato*). Stoišką lemties sampratą Ciceronas brolio Kvinto lūpomis nusako ankstesniame kūrinyje *Apie pranašavimą*: „Lemtimi (*fatum*) vadinu tai, ką graikai vadina εἶμαρ-μὲνῃν, tai yra tvarkingą priežasčių seką, kai dalyką sukuria su priežastimi sujungta priežastis. Tai yra nuo amžių tekanti amžinoji tikrovė. O kadangi taip yra, neįvyksta nieko, kas neturėjo įvykti; lygiai taip pat nieko neįvyks, jei prigimtyje neglūdi būtent šį dalyką sukuriiančios („sukeliančios“) priežastys“ (*De divinatione* I, 125).

Ši Cicerono kritikuojama stoikų lemties samprata veikia visas helenistinių mokyklų skiriamas filosofijos sritis: gamtos filosofiją (*fiziką*), nes numano vieno dieviškojo *logo* persmelktos gamtos paveikslą; logiką, nes, stoikų akimis, loginė prielaida, kad kiekvienas teiginys visada turėjo turėti tam tikrą savo tiesos vertę

(tai yra visada yra teisingas arba klaidingas), sutampa su natūrfilosofine prielaida, jog viskas, kas vyksta, visada turi savo priežastį, o ši – su prielaida, kad viskas, kas vyksta, vyksta pagal lemtį. Etikoje problemų kyla todėl, kad teiginys, anot kurio viskas vyksta, kaip lemta, atrodo nesuderinamas su etine prielaida, kad tai, kas vyksta dėl žmogaus veiksmų, vyksta dėl laisvo jo sprendimo ir todėl daro veikiantį žmogų atsakingą. Mus pasiekusio *De fato* teksto pirmajame skyriuje Ciceronas aiškiai nurodo lemties klausimo ryšį su etikos ir logikos problemomis. Tyrėjai gana patikimai spėja, kad ankstesniame (neišlikusiame) svarstymo tekste Ciceronas turėjo nurodyti lemties klausimo vietą gamtos filosofijoje ir netgi siūlo neišlikusiojo teksto rekonstrukciją¹⁰.

Atidesnis veikalas *Apie lemtį* skaitytojas ne tik patirs, kaip visus pasaulio įvykius lemiančio saito (*fatum*) problema iškyla trijose pagrindinėse stoikų filosofijos dalyse, bet ir matys, kaip minėtus klausimus svarstė su stoikais polemizavę Epikūro sekėjai ir Naujosios Akademijos scholarchai. Pastarųjų pozicija yra priešinga abiejų „dogmatinių“ mokyklų mokymui ir artimiausia pačiam *Apie lemtį* autoriui.

Stoikų nuomone, visko nulemtis neprieštarauja tam, kad žmogus turi tam tikrą laisvę pritarti arba nepritarti įvykių eigai; pats Ciceronas taip pat mano, kad kai kurie dalykai priklauso nuo žmo-

gaus, tačiau, kitaip nei stoikai, nemato galimybės suderinti tokios žmogaus laisvės su lemtimi, o epikūrininkų siūlomas vaistas nuo fatalizmo – teiginys apie atomų nuokrypį jam atrodo beprasmis ir nereikalingas. Pagrindiniai vaidmenys Cicerono svarstyme priklauso stoikui Chrisipui (281/77–208/04 pr. Kr.), akademikui Karneadui (214/13–129/28 pr. Kr.) ir Epikūriui (341–270 pr. Kr.) (kaip matyti, jie toli gražu nebuvo amžininkai), šalutiniai – už Epikūrą kiek vyresniam dialektikui Diodorui pravarde Kronas ir stoikui Poseidonijui, kuris buvo vienas iš Cicerono mokytojų¹¹. Tad lietuviškai pasirodęs Cicerono svarstymas *Apie lemtį* – įstabus langas į intelektualinį III–I a. pr. Kr. Antikos pasaulį.

Pridėkime ir tai, kad kiekvienas vertėjas, verčiantis filosofinius Cicerono veikalus į savo tautos kalbą, turėtų jaustis einąs Cicerono drąsiau nei kieno nors kito iki jo pramintu keliu¹². Ciceronas išties galėtų būti laikomas filosofinių tekstų vertėjų globėju. Romėnai filosofijos mokėsi iš graikų, dauguma ir nevargo pritaikydami ją lotynų kalbai, arba lotynų kalbą graikų filosofijai. Ciceronas ne tik proza dėstė ir komentavo graikų filosofų svarstymus, bet ir vertė Platono dialogus (*Timają*, *Protagorą*). Antikinių filosofinių tekstų vertimų tradicija Lietuvoje tebėra nelabai tvirta, tad Ciceronas čia gali būti įkvepiantis stropumo ir išradingumo pavyzdys.

* * *

Dabar kalbėsiu apie tai, kas *menkina šio leidinio vertę*. Pradėsiu nuo daug žadančio serijos sumanymo. Atrodo, kad čia rengėjams pritrūko ryžto ir nuoseklumo. Knygos įvadas prasideda svarsty-

mais apie filosofinių Cicerono veikalų reikšmę, tačiau taip ir nesiryžta tarti žodžio apie bendresnius leidybos planus. Jei tuos knygos įvadinius puslapius skaitysime kaip įvadą į filosofinių Cice-

rono veikalų seriją, tai juose pasigesime tikslesnių žinių apie filosofinės Cicerono veiklos turinį ir kontekstą. Ciceronas čia pavadintas „akademinių skepticizmo rėmėju“ (p. 11), o „ši mąstymo srovė“, pasak įvado autorės, „siejama su vėlyvąja Platono Akademija“ (*ibid.*). Galbūt leidinio rengėja ir išsiaiškino istorinį santykį tarp sąvokų „skeptikas“ ir „akademikas“, tačiau jos pastebėjimai knygos įvade ir komentare atrodo painoki. Kaip minėta, Antikos laikais kalbėta (taip pat ir Cicerono) apie „senąją“ ir „naująją“ (kai kurie vėlesni autoriai skyrė ir „vidurinę“) Akademijas; būta ir smulkesnio skirstymo: Platono, Arkesilajo („skeptiškoji“), Karneado ir Klitomacho („probabilistinė“), Filono („neodogmatinė“), Antiocho („eklektiškoji“). Nėra reikalo jų visų čia dabar svarstyti, tačiau dar mažiau verta prasimanyti dar vieną, nei Antikoje, nei naujaisiais laikais Arkesilajo, Karneado ir Filono Akademijai netaikytą „vėlyvosios“ Akademijos vardą. Galėtume kalbėti nebent apie vėlyvosios Antikos Akademiją – mat po kelių amžių pertraukos Akademija Atėnuose vėl buvo atkurta ir, kaip žinia, ten veikė iki VI a. po Kr. Apie „vėlyvąją“ Platono Akademiją kalbama ir komentaruose (p. 63). Abiem atvejais painiavos kelia ir egzotinė chronologinė nuoroda – c. 268–1 a. (*sic!*) pr. Kr.

Įvade Arkesilajas neminimas, „skeptikas Karneadas“ paminėtas du kartus – vieną kartą kaip „antikinių jūrų mūšio paradokso sprendimų“ pavyzdį teikiančias autorius, antrą – kaip (vis tos pačios) „vėlyvosios Akademijos“ pirmasis vadovas (p. 20). Apie Arkesilają kalbama dviejuose paaiškinimuose: p. 63 jis pavadintas „žymiausiu akademinių skepticizmo šalininku“, Akademijai vadova-

vusiu „apie 266 / 268“ (*sic!*) ir „suteikęs jai skeptinę kryptį“, o p. 65 – „akademinių skepticizmo šalininku“. Ko gero, rašant apie istorinį filosofinį skepticizmą, nelabai tinka žodžius „skeptiškas“ ir „skeptikas“ čia pat vartoti netechnine prasme, nebent sąmoningai siekiama kalambūro efekto¹³.

Turint omenyje tokį atsainų požiūrį į naujosios Akademijos istoriją, nebelabai stebina, kad ant knygos viršelio išvardytų Cicerono filosofinių veikalų pavadinimų sąrašė nėra dviejų fragmentiškai mus pasiekusių Cicerono veikalų, skirtų naujosios Akademijos mokslui – vadinaujamų *Academica posteriora* (pirmoji *Academici libri* knyga, vėlesnioji veikalo apie Akademijos mokslą redakcija) ir *Academica priora* arba *Lucullus* (senesnioji to paties veikalo versija). Kita vertus, minėtoje p. 63 komentaro pastaboje patariama „plačiau apie Cicerono santykį su akademiniu skepticizmu bei debatus tarp skeptikų ir stoikų mokyklų“ skaityti „jo *Academica*“. Akivaizdu, kad išsamnesnio ir tikslesnio šio santykio apibūdinimo, visų pirma lemties klausimu, skaitytojai turėtų tikėtis iš pačios vertimo publikacijos rengėjos, o padaryti tai tikėtų knygos įvade.

Cicerono *Academica* svarbūs ne tik kaip liudijimas apie jam artimą skeptiškosios Akademijos mokslą, bet ir todėl, kad pateikiamas akademikų mokslo apibūdinimas „veikia kaip paties jo daugelyje filosofinių veikalų taikomos metodologijos gynimas, tad ir pačių tų raštų gynimas“¹⁴.

Į Cicerono filosofinių veikalų sąrašą nepateko (arba nežinia kodėl iš jo dingio) ir *Stoikų paradoksai* – 46 m. pr. Kr. veikalas, kuriame Ciceronas dėsto kai kuriuos

(daugumos žmonių akimis, paradoksalūs) stoikų etikos teiginiai. Ant knygos viršelio surašyta 10 Cicerono veikalų (*De legibus, De republica, De finibus bonorum et malorum, Disputationes Tusculanae, De officiis, De natura deorum, De divinatione, De fato, De amititia, De senectute*). Paklausta apie jų atrankos kriterijus (minėtame Paviljono knygų savaitgalio renginyje), vertėja aiškino, kad kartais sunku esą atskirti, kurie Cicerono kūriniai yra filosofiniai, o kurie retoriniai... Niekur kitur tokių pastebėjimų skaityti ar girdėti neteko.

Įvado pradžioje (p. 9, n. 1) nurodyta, kad visai ar iš dalies išliko 14 Cicerono veikalų. Norėdami gauti tokį skaičių, prie minėtųjų veikalų apie akademikų mokslą ir *Stoikų paradoksų* dar turėtume pridėti Cicerono *Timajo* vertimo fragmentą. Prieš baigdama svarstyti „programinį“ viršelį pastebėsiu, kad *De finibus bonorum et malorum* netinka versti „Apie gėrio ir blogio ribas“, nes omenyje turimos ne „ribos“, o (etinio gyvenimo) „tikslai“ (graik. τέλη)¹⁵.

Palikime knygos viršelį ir grįžkime prie akademikų ir *Akademikų*¹⁶. Galima manyti, kad knygos rengėjos požiūris į juos atitinka bendrą jos santykį su III–I a. pr. Kr. filosofija. Rengėjos perspektyvą galima pavadinti „klasicistine“, tiksliau, „aristoteline“. Ji nesistengia įdėmiau išžiūrėti į helenistinės filosofijos pasaulio vaizdą, bet ryžtingai tiesia ryšį nuo Aristotelio (konkrečiai, veikale *De interpretatione* 9 svarstyto paradokso apie „rytojaus jūrų mūšį“) prie Cicerono veikale keliamų klausimų, „neapkraudama“ skaitytojų žiniomis apie istorinį Cicerono svarstymo kontekstą – istorines (ne aristotelines) jo vartojamų sąvokų reikšmes ir cituojamų autorių (stoikų, epikūrinin-

kų ir akademikų) pozicijas. Atrodytų, kad tai turėtų būti nelengva (tam tikro filologinio ir istorinio neįautrumo reikalaujanti) užduotis, turint omenyje, kad Aristotelis šiame Cicerono veikale paminėtas tik vieną kartą (vienoje doksografinėje gretoje su Demokritu, Herakleitu ir Empedokliu, *De fato* 39), o jo „jūrų mūšio paradoksas“ – nė karto, kita vertus, visas veikalas nuaustas iš Chrisipo, Epikūro ir Karneado svarstymų lemties ir priešasčių veikimo klausimu. Knygos rengėjos perspektyvą gerai parodo kad ir toks įvadinio teksto aiškinimas: „Cicerono filosofiniai veikalai dažnu atveju tarnauja ir kaip istorinis šaltinis, leidžiantis susidaryti detalesnį vaizdą apie antikinės filosofijos pobūdį ir raidą, mat juose randamos išsamios ir rišlios kitų reikšmingų Antikos autorių neišlikusių veikalų citatos. Ne išimtis yra ir *De fato*: atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą tiriantiems filosofijos istorikams šis veikalas teikia išsamios informacijos apie antikinius jūrų mūšio paradokso sprendimus. Be Diodoro, čia taip pat pristatomos vieno įtakingiausių stoikų filosofų Chrisipo (279–206) ir jo mokyklos pažiūros, taip pat skeptiko Karneado (214–129), atomistinės filosofijos šalininko Epikūro (341–270) ir daugelio kitų antikinių filosofų požiūris į svarstomą problemą“ (p. 19–20, išskirta mano. – T. A.).

Regis, leidinio rengėja neabejoja, kad *De fato* diskusijoje dalyvaujantys mąstytojai tik ir sprendžia Aristotelio jūrų mūšio paradoksa. Nesunku įsitikinti, kad toks vertinimas nėra vienintelis įmanomas ir vargu ar pagrįstas. Tarkime, tais pačiais 2019 m. pasirodžiusio išsamiai komentuoto *De fato* vertimo į vokiečių kalbą autorius¹⁷, ilgametis graikų filoso-

finės logikos tradicijos ir Cicerono filosofinės kūrybos tyrėjas Hermannas Weidemannas Aristotelio „jūrų mūšio“ nemini nei knygos įvade, nei komentaruose (kurių apimtis – 200 p.¹⁸).

Abejoti „aristotelinės“ perspektyvos vaisingumu verčia ir ta aplinkybė, kad, kaip rodo filosofijos istorikų darbai, Aristotelio veikalai tiesiogiai vargu ar turėjo esminės įtakos epikūrininkų ir stoikų požiūrių susidarymui: „[t]ikimai teigiama, kad daugelis ankstyvosios stoikų logikos, metafizikos, fizikos ir etinės teorijos bruožų, kurie tarsi prašosi palyginami su Aristotelio mokymu (arba jam priešpriešinami), atsirado ne skaitant jo veikalus, bet (geriausiu atveju) – skaitant Platoną ir bendraujant su Akademijos atstovais, kurie savais būdais plėtojo tas pačias Platono teorijas, kurias savaip plėtojo ir Aristotelis. (Mums netenka girdėti, kad kas nors iš ankstyvųjų stoikų konkrečiai minėtų Aristotelio raštus arba nuomones, nors ir girdime, kad nagrinėjamos arba kritikuojamos Platono pažiūros.) <...> Tik antrojo amžiaus pr. Kr. pabaigoje filosofai vėl pradeda skaityti ‚ezoterinius‘ Aristotelio veikalus ir atsižvelgti į jo požiūrį bei argumentus plėtodami savo idėjas“¹⁹.

Kaip gali atrodyti šokinėjimo per hellenistinių mokyklų filosofų galvas rezultatas, parodo jau pati lietuviškos *De fato* publikacijos „komentar“²⁰ pradžia. Kaip minėta, kai kurie tyrėjai mėgina rekonstruoti neišlikusią turimo *De fato* fragmento įžangą ir spėja, kad čia Ciceronas galbūt minėjo visas tris (III–I a. filosofijos mokyklų dažniausiai skiriamas) filosofijos dalis: fiziką, etiką ir logiką²¹. Apie fiziką tegalima spėlioti, tačiau teiginiai apie etikos (moralės) ir

logikos filosofijos dalis turimame Cicerono tekste gana aiškūs. Lietuviškame vertime ir komentaruose tokio aiškumo nerasime. Skaitant vertimą²², juo labiau paaiškinimą²³, nelengva suprasti, kad kalbama apie filosofijos *dali* – *moralem (partem)*, ne apie kokią nors specifinę filosofijos *rūšį*²⁴.

Teksto tęsinys verčiamas taip: „Be to, reikia išsiaiškinti teiginių, graikų vadinamų *axiōmata*, reikšmę ir prasmę: kokią reikšmę jie turi tada, kai sako ką nors apie būsimą padėtį²⁵ arba tai, kas gali įvykti, bet gali ir neįvykti, – tai sudėtingas klausimas, filosofų vadinamas *peri dynatōn* (bendresnė disciplina yra *logikē*, kurią aš vadinu samprotavimo menu)“²⁶. Šiame tekste Ciceronas romėnų skaitytojus supažindina su dar keletu graikų filosofijos žodyno sąvokų – ἀξιωμα, λογικός (-ή, -όν), „loginis“, ir δυνατός (-ή, -όν), „galimas“, „įmanomas“. Lietuviškai išsamiau komentuojama tik pirmoji sąvoka: „Akivaizdu, kad Ciceronas žodį *axiōma* (nuo sen. gr. ἄξιος – nusipelnes, vertas) čia vartoja kiek kita, netechnine prasme – jei Aristotelis (384–322) aksiomomis laikė teiginius, tarnaujančius kaip samprotavimo prielaidos, o Eukleidas (c. 365–275) – akivaizdžius, visuotinai priimamus principus, kuriais nėra pagrindo abejoti, tai Ciceronas čia turi galvoje bet kokią prasmingą ištarą. Šiandien žodis *aksioma* įgijo kur kas platesnę reikšmę nei Antikoje“, ir taip toliau. Cicerono vartosena čia lyginama su Aristotelio ir (daugiau knygoje neminimo) Eukleido vartosena, užuot paaiškinus, kad Ciceronas, kaip ir verčia tikėtis jo veikalo kontekstas, laikosi *techninės* (o ne „netechninės“, kaip teigiama) graikų filosofų vartosenos, konkrečiai, stoikų logiko-

je daiktavardžiui ἀξιωμα („teiginys“; Ciceronas vartoja daugiskaitos formą ἀξιώματα) suteikiamos reikšmės. Stoikai *aksioma* vadino ne patį teiginį, bet nuo taikymo aplinkybių priklausomą teiginio prasmę. Teiginio prasmė, jo *axiōma*, anot stoikų teorijos, nuo aplinkybių priklauso tuo atveju, jei bent vienas jo komponentas kinta priklausomai nuo jo taikymo konteksto. Su tokia samprata „neatskiriama susijęs požiūris – ir stoikai nepri-trūko nuoseklumo jo laikytis – kad esama tokių *axiōmata*, kurie keičia savo teisingumo vertę. Tarkime, teiginiu „Dionas mirė“ nusakyta *axiōma* keičia savo teisingumo vertę: prieš Diono mirtį ji²⁷ klaidinga, po Diono mirties – teisinga“²⁸.

Sakydamas *totaque est λογική*, Ciceronas nori nusakyti minėto klausimo (*quaestio*) *peri dynatōn* (apie tai, kas galima, įmanoma) priklausymą logikos sričiai: „*visas šis klausimas yra loginis*“ arba „*šis klausimas yra visiškai loginis*“ (priklauso logikai). Lotyniška konstrukcija yra dviprasmiš, nes *λογική* čia, viena vertus, derinama su *quaestio* („klausimas“), kita vertus, nusako graikų filosofijos logikos dalį – *λογική* (*sc. τέχνη*). Šią filosofijos dalį Ciceronas vadina *ratio disserendi* – svarstymo (argumentavimo) mokslu (teorija).

Vertimo tekste ir komentaruose dar ne kartą prasilenkiama su techninėmis Cicerono veikalo vartosenomis ir istoriniu jų kontekstu. Antai, tolesniame *De fato* tekste vartojama sąvoka *cognatio* (*naturae cognatio*²⁹, *cognatio rerum*³⁰) atitinka stoikų *συνπάθεια* ir nusako dalykų tarpusavio ryšį, jungtį, ne „gamtos poveikį“, kaip verčiama *De fato* 5³¹. *De fato* 11 Ciceronas pamatinius mokymo teiginius nusakantį graikų daiktavardį *θεωρήμα-*

τα (dgs.), atsižvelgdamas į pradinę *θεωρήμα* reikšmę („reginys“, „stebinys“), perteikia lotynišku *percepta*. Abejoju, kad šiuo atveju tinka vertimas „stebiniai“. Kad ir kaip būtų, paaiškinimas čia tikrai praverstų.

Sąvoka „susilaikymas“ nuo sprendimo, *ἐποχή*, priklauso Akademijos skeptikų žodynui, ne stoikams, kaip teigiama leidinio įvade³²; *ποιότης* (iš *ποιός*, „koks nors“, su priesaga *-ότης*) reiškia „kokybės“, t. y. buvimą *kokiu nors* („koks“ ir priesaga *-ybė*), ne „pasižymėjimas kokia nors kokybe“, „savybės turėjimas“³³. Didelę nuostabą kelia tai, kaip vertėja perteikia svarbias ir garsias (*technines*) stoikų filosofijos sąvokas – *ὄρμη* (Ciceronas verčia *adpetitus*, fonetinis variantas *appetitus*) ir *συγκατάθεσις* (Cicerono atitikmuo *adsensio* arba *assensio*). Šiomis sąvokomis nusakomi pradiniai žmogaus veiksmų *impulsai* („postūmiai“, „potraukiai“) ir proto duodami „sutikimai“ („pritarimai“). Vertime šios sąvokos virto „troškimais“ (*adpetitus*) ir „polinkiais“ (*adsensio*)³⁴, tad stoiškąją psichologiją čia atpažinti nebus lengva. Jei vertėja norėjo pasiūlyti originalią sąvokų interpretaciją, derėjo bent jau paaiškinti, kad jos pasirinkimas nepaiso vieningos jų perteikimo tradicijos.

Kur ne kur verčiant susipainiota Cicerono sakinių logikoje, ir prasmė kartais pasikeičia neatpažįstamai. Antai, *De fato* 33 verčiama: „Todėl stoikams, teigiantiems, jog visa vyksta pagal lemtį, pridera pripažinti tokio pobūdžio išstarmes ir kita, kas susiję su pranašavimu, tačiau to paties nedera sakyti tiems, kurie tvirtina, jog visi būsimieji įvykiai yra amžinai teisingi. Atkreipk dėmesį, kad pastarųjų pažiūros skiriasi nuo stoikų: anie

gina siauresnį požiūrį, o stoikų aiškini-
mas nesuvaržytas ir laisvas“. Iš tikrųjų,
šis teiginys prasideda prielaida: „[Tad]
jei stoikams..., o kitiems... nėra reikalo
sakyti tą patį, tai pastarųjų pozicija³⁵, ko
gero, neturėtų būti tokia pati, kaip stoi-
kų. Šiuos (hi, tai yra stoikus) spaudžia jų
[mokymo] siaurumas, o anų (illorum)
mokymas nesuvaržytas ir laisvas“.

De fato 39 vertime skaitome: „...man
išties atrodo, kad Chrisipas tarsi koks
garbingas tarpininkas norėjo pataikyti į
vidurį, bet jis veikiau jau šliejasi prie tų,
kurie mano, kad sielos yra laisvos nuo
judėjimo būtinybės. Kalbėdamas savo-
tiškais žodžiais, jis pakliūna į tokius keb-
lumus, kad pats to nenorėdamas patvir-
tina lemties būtinybę“. Vertimas netaik-
lus bent dviejose vietose: norėdamas
laikytis vidurio kelio, Chrisipas vis dėl-
to labiau šliejasi prie tų, „kurie nori, kad
sielos judesiai būtų laisvi nuo būtinybės“
(ne nuo „judėjimo būtinybės“); teiginį
apie Chrisipo vartojamas sąvokas (ne
„savotiškus žodžius“) reikia pateikti
kaip priešpriešą ankstesniajam, idant
suprastume, kad Chrisipas krypo į vieną
pusę, tačiau, susipainiojęs savo termini-
joje, pats to nenorėdamas parėmė kitą.

De fato 40: ne „Kokia yra ši nuomonė,
galime išsiaiškinti tirdami polinkius,
apie kuriuos pasakojau pirmojoje kalbo-
je“, o „Kaip tas išeina, jei nori, galime pa-
siaiškinti paėmę *sutikimų / pritarimų (in
assensionibus)*, kuriuos esu aptaręs kalbos
pradžioje (*prima oratione*), pavyzdį“³⁶. *Pro-
babiliter concludi putant* reiškia – „jų ma-
nymu, tikėtina išvada“, ne „jie mano, jog
deramai daroma išvada“.

De fato 42: ne „šis samprotavimas bus
nukreiptas prieš tuos, kurie..., tačiau ne
prieš tuos, kurie...“, o „Ana išvada turės

galios [tik, gali būti taikoma] tiems (*in
eos valebit illa conclusio*), kurie..., bet ne
tiems, kurie...“. Tekste, kur svarstomos
techninės sąvokos „priežastis“ skirtys,
netinka žodį „priežastis“ vartoti ir ne-
technine prasme – „Dėl tos priežasties“
(*quam ob rem* čia nurodo svarstymo iš-
vadą).

De fato 42 svarstymo pabaigos verti-
mas labai painus ir taisytinas. Šiame
tekste, kaip ir *De fato* 43, verstina ne
„kiek išeina“, bet „likusį laiką“ (*quod su-
perest ... quod reliquum est*). *De fato* 43 pa-
baigos svarstymo taip pat neįstengčiau
suprasti neskaitydama greta turimo lo-
tyniško teksto.

De fato 44 kalbama apie „vien žo-
džiais, ne turiniu (*re*)“ besiskiriančių po-
žiūrių atstovus, ne apie, išskleidus jų
nuomones, aiškėjančią „išvadą“. 45 sky-
riaus ilgo sakinio pabaigoje aiškiai pri-
trūksta svarstymo logiką perteikiančių
jungtukų: „tik vieni laiko, kad [pridur-
tina ,jei,'] esant tokioms išankstinėms
priežastims ne mūsų galioje pakeisti
įvykių eigą [*illa*], [tuomet] jų sukelti rei-
škiniai [*quibus in rebus* geriau būtų versti
,įvykiai'] vyksta pagal lemtį, o kur mūsų
galioje kažką pakeisti, ten lemtis neda-
lyvauja“. Paskutiniame veikalo sakinyje
praleisti žodžiai „jei jie [t.y. epikūrinin-
kai] taip nori“, *si volunt*.

De fato 25 reikia versti: „...kad visi
gamtos filosofai iš mūsų nesijuoktų“ /
„kad netaptume pajuoka visiems gamtos
filosofams“ (*ne omnes physici irrideant
nos*), ne: „kad mus visus gamtos filosofai
pašieptų“.

Tam tikri netikslumai vertime ir ko-
mentare susiję su įvadinio pokalbio si-
tuacija. Ciceronas sako, kad šį kartą pa-
teikti kalbas už abu priešingus teiginius

jam sutrukdęs *vienas* (ne „kažkoks“) atsitikimas³⁷. Jis nedelsdamas papasakoja, koks tai buvo atsitiktinumas: laisvesnę dieną jį aplankęs bičiulis Hircijus paprašė *aptarti kokį nors filosofinį teiginį* (*De fato* 3–4). Tad *De fato* nėra toks pats „bičiuliškas pokalbis“, „parašytas dialogo forma“, „kaip ir daugelis Cicerono filosofinių veikalų“ (įvadas, p. 13). Atsiranda netgi manančių, kad tokia Ciceronui neįprasta monologiška (tad „drąsesnė“) veikalo forma sietina su, nužudžius Cezarį, pasikeitusia politine padėtimi³⁸. Neteisingai perteikta ir *De fato* 3 Hircijaus replika. Jis sako: nors Ciceronas (kaip jis tikisi) neapleido retorikos pratybų, tačiau dabar aiškiai teikia pirmenybę filosofijai³⁹. Vertime išeina priešingai: „Kadangi, viliuosi, neapleidai retorikos pratybų, nors filosofijai neabejotinai suteiki pirmenybę...“

Komentaruose galėtų atsirasti daugiau vietos lotyniškame tekste miniems istoriniams ar mitologiniams įvykiams ir personažams. Vargu ar visi skaitytojai žinos, kas yra Kartaginą užvaldęs Afrikietis arba Korintą valdęs Kipselas⁴⁰. Daugiau pasidomėjus Filokteto istorija, gal ir nekiltų minties lotyniško teksto *exitus* suprasti kaip nuorodą į šio herojaus mirtį⁴¹.

Tikrai nebuvo reikalo žodžius *in nostra potestate* versti tai „mūsų galioje“ (tai būtų tinkamas vertimas), tai „mūsų valioje“ – taip versti nederėjo, nes tame pačiame tekste kalbama ir apie *voluntas, velle* („valia“ arba „norėjimą“, „norėti“). Juolab nereikėjo tos pačios sąvokos *voluntas* versti tai „valia“, tai „laisvai pasirenkame“ (*De fato* 9). *De fato* 23 (visai be reikalo) atsiranda ir „valios aktas“.

Natura ir *naturalis* svarbios Cicerono svarstymo sąvokos. Ko gero, siekiant nuoseklumo, vertėjo pasistengti jas perteikti vienodai: „prigimtis“ ir „prigimtinis“. Dabar vertime sutinkame ir „gamta“, „gamtinis“ ir „prigimtis“, o dar ir visai nereikalingą „tikrovę“ (kaip *rerum natura* vertimas)⁴².

De fato 41 *praepositis causis* nusakomos „išankstinės“ ar „ankstesnės“, ne „priskirtos“ priežastys. Visame *De fato* svarstyme dažnai vartojama *causae antecedentes* – „anksčiau einančių“, „prieš esančių“ priežasčių sąvoka (plg. vok. *vorhergehende*, rus. *предшествующие*, anglų ir prancūzų kalbomis turime lotyniško dalyvio adaptacijas – *antecedent* ir *antécédent*). Vertėja lietuviškai nuosekliai šią sąvoką verčia „išankstinės“. Abejoju, ar tai labai tinkamas vertimas, nes turimos omenyje tiek laike, tiek logiškai prieš įvykį esančios priežastys, ne kažkur „iš anksto“ paruoštos. Kita vertus, nežinau, koks vertimas čia tiktų labiau. Gal „ankstesnės“ (nei įvykis), „pirmesnės“? Ko gero, „ankstesnės“ ar „išankstinės“ labiau tiktų minėtoms *causae praepositae*. Tolesniame to paties skyriaus tekste ir *De fato* 42 jos pavadintos *antepositae* (verčiama „išankstinės“). Apskritai labai praverstų aiškinamasis skirtingų rūšių priežasčių nomenklatūros žodynėlis, nes dar aptariamoms ir *causae perfectae et principales, adiuvantes et proximae*.

Kai kuriais atvejais versti nuosekliai būtų taip pat paprasta, kaip ir patartina. Antai, nebuvo reikalo pašnekovų replikose vienas kitą atliepiančius *molestum* („jei tau nesunku...“ – „kaip man gali būti sunku...“) vieną kartą versti „jei tavęs neapsunkins“, o kitą – „Kaip galėčiau prieštarauti“⁴³. Arba svarstyme apie kli-

mato (gamtinių arba prigimtinių) priežasčių įtaką žmogui *tenue caelum* vieną kartą versti „minkštas oras“, o kitą (dviem eilutės toliau) – „retas oras“⁴⁴.

Atskirai paminėtinas netvarkingas ženklų išdėstymas lietuviškame leidinio tekste. Yra įvairių kabučiu, išnašos nuorodos ir skyrybos ženklų išdėstymo sistemų, svarbu vienoje knygoje pasirinkti kurią nors vieną ir nuosekliai jos laikytis. Šioje knygoje viename puslapyje galime išvysti net tris skirtingas minėtų ženklų kombinacijas.

Dialoginėje veikalo pradžioje netvarkingai pateikiamas ir lotyniškas tekstas (*De fato* 2–4). *De fato* 8 lotyniškame tekste svarstymas pateikiamas kaip citata, vertime to nematyti. *De fato* 40 citavimas lotyniškame tekste ir vertime baigiasi skirtingose vietose⁴⁵.

Manau, daugumos čia paminėtų ir nepaminėtų netikslumų ir apsirikimų buvo galima išvengti ant darbo stalo (ar kompiuterio ekrano) pasidėjus kokybiš-

kus mokslininkų vertimus į kitas kalbas ir išsamius verčiamo veikalo komentarus. Ne tik antikinių tekstų vertimų ir komentarų autoriams, bet ir tokios produkcijos vartotojams suprantama, kad patikimo vertimo ir informatyvių komentarų šiaandien nėra neverta mėginti kurti nesinaudojant įvairiomis kalbomis (ne vien anglų) paskelbtais gausiais ir išsamiais moksliniais tyrimais. Šiame lietuviškame *De fato* leidinyje net nėra nurodyta, kokiais vertimais į kitas kalbas ir veikalo komentarais rėmėsi jo rengėjas. Galbūt serijos leidėjai atsakytų, kad nenori pretenduoti į didelį moksliskumą, todėl vengia komentarų ir bibliografinių nuorodų pertekliaus. Vis dėlto filosofiniai Cicerono veikalai (arba jų fragmentai) tikrai nėra skirti lengvam nespecialistų laisvalaikiui arba smalsuoliams, tarp kitko sumaniusiems pasiaiškinti „ar yra lemtis?“, tad imtis jų verta tik nusiteikus geriau susipažinti su III–I a. pr. Kr. filosofija – jos autoriais, tektais ir debatais.

* * *

Skeptiško svarstymo taisyklės neleidžia skelbti sintetinės kalbų *in utramque partem* išvados. To ir nedarysiu, tik palinkėsiu serijos rengėjams ciceroniškai

imantis prasmingo kalbos ir kultūros turtinimo darbo nepamiršti ir Ciceronui būdingo kruopštumo bei atsargumo.

Nuorodos

¹ Tryliktasis ir paskutinis Akademijos scholarchas Antiochas, grįžęs į Atėnus iš Aleksandrijos, dėstė nebe (Sulos kariuomenės 86 m. nusiaubtoje) Platono Akademijoje, o kitame Atėnų gimnazijoje (Ciceronas, *De finibus* 5, 1: *Cum audissem Antiochum, Brute, ut solebam, cum M. Pisone in eo gymnasio, quod Ptolomaeum vocatur*).

² Ciceronas (*Tusculanae disputationes* IV, 3, 5) šią graikų filosofų pasiuntinybę mini kalbėdamas apie filosofijos (*studium sapientiae*) Romoje pradžią.

³ *Katonas Vyresnysis* 22, 3.

⁴ Laktancijus, *Institutiones divinae* V, 14, 3–6; 16, 2–4. Laktancijus remiasi (mums tik fragmentiškai žinomu) Cicerono *De republica* tekstu.

⁵ *Katonas Vyresnysis* 22, 7.

⁶ Knygos įvadas – 13 p., lotyniškas tekstas ir lygiagretus jo vertimas – 35 p., komentarai – 17 p.

⁷ Įvade minimas straipsnių rinkinys *Cicero the Philosopher* (Oxford: Oxford University Press, ed. J.G.F. Powell) pasirodė 1999 m. (ne 2002 m., kaip nurodoma p. 10, n. 3). 2002 m. leidinys buvo perspausdintas.

- ⁸ Tiesą sakant, bent jau vokiečių kraštų akademinėje erdvėje filosofinių Cicerono veikalų studijos niekada nebuvo labai „apleistos“. Plg. Hirzel Rudolf. 1877–1883. *Untersuchungen zu Cicero's philosophischen Schriften*, I–III vol. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- ⁹ Kalbant apie filosofinių veikalų serijos projektą, verta paminėti, kad į lietuvių kalbą jau yra išversti Cicerono *De amicitia* ir *De senectute* (Markas Tulijus Ciceronas. 1998. *Pokalbiai apie senatvę ir bičiulystę*. Vertė Sigitas Narbutas, įvadinis straipsnis Audronės Kučinskienės. Vilnius: Vyturys), taip pat kai kurie *De republica*, *Disputationes Tusculanae* ir *De natura deorum* fragmentai.
- ¹⁰ Plg. Marcus Tullius Cicero. 2019. *Über das Schicksal / De fato*. Lateinisch-deutsch. Herausgegeben, übersetzt und erläutert von Hermann Weidemann. Berlin, Boston: Walter de Gruyter: 14.
- ¹¹ Tarp Cicerono filosofijos mokytojų taip pat buvo dvyliktasis Akademijos scholarchas Filonas iš Larisos ir tryliktasis scholarchas Antiochas iš Askalono.
- ¹² Varžytis dėl tokios šlovės su juo galėtų nebent Lukrecijus (c. 95–c. 55 pr. Kr.).
- ¹³ Plg. p. 10: „Net ir nespécialistams tikriausiai gerai žinomas skeptiškas romėnų požiūris į filosofiją“; p. 11: „...šioje srityje Cicerono indėlis pripažįstamas net ir didžiausių skeptikų“.
- ¹⁴ Woolf Raphael. 2015. *Cicero, The Philosophy of Roman sceptic*. London and New York: Routledge: 10.
- ¹⁵ *Ad sensum* galima būtų versti ir „Apie didžiausią gėrį ir didžiausią blogį“.
- ¹⁶ Pats Ciceronas minėtus savo raštus apie akademikų mokslą *Academica* veikiausiai vadino tik privačioje korespondencijoje; „oficialiai“ jis kalbėjo apie *Academici libri*. Plg. Griffin Miriam. 1997. The composition of *Academica*: motives and versions, Inwood Br., Mansfeld J. (eds.). *Assent and Argument, Studies in Cicero's Academic Books. Proceedings of the Studies in Cicero's Academic Books. Proceedings of the 7th Symposium Hellenisticum (Utrecht, August 21-25, 1995)*: 33–34. Leiden: Brill; Сокольская Мария Мироновна. 2004. *Марк Туллий Цицерон, Учение академиком*. Перевод Н. А. Федорова, комментарии и вступительная статья М. М. Сокольской. Москва: Индрик: 14–15.
- ¹⁷ Žr. ankstesnę n. 10.
- ¹⁸ Savo 17 p. komentarą pavadindama „išsamiau“ (p. 21), knygos rengėja, manding, persistengė.
- ¹⁹ Cooper John M. 2003. Aristotle. Sedley D (ed.). *The Cambridge Companion to Greek and Roman Philosophy*: 130. Cambridge: Cambridge University Press. Taip pat plg. Plutarchas, *Sula* 26: Sula iš Graikijos atvežė Aristotelio biblioteką, kurią tvarkė gramatikas Tiranionas ir rodietis Andronikas; pastarasis „gavęs nuorašus juos paviešino ir sudarė iki šiol naudojamą jų aprašą. Senesnieji peripatetikai šiaip buvo protingi ir mokslūs (χαρῖεντες καὶ φιλολόγοι) vyrai, tačiau nedaug ir nelabai atidžiai teskaite Aristotelio ir Teofrasto raštų, nes skepsėjiečio Nelėjo iš Teofrasto gautas palikimas buvo atitekęs abejingiems ir neišmanantiems žmonėms“ (mano vertimas).
- ²⁰ Kommentaru paprastai vadinama išsisinė nuodugni veikalo analize. Lietuviškojo *Apie lemті* atveju labiau tiktų kalbėti apie komentarus arba paaikškinimus.
- ²¹ Žr. ankstesnę n. 10.
- ²² „...nes yra susijusi su papročiais, graikų įvardijamais žodžiu *ēthos*, o mes tą filosofijos dalį esame įpratę vadinti ‚apie papročius‘ [čia tiktų skliaustuose pacituoti lotyniškai *de moribus*, kad vertimo skaitytojas matytų, iš kur atsiranda *moralė*. – T. A.], bet, siekiant turtinti lotynų kalbą, dera ją vadinti moralės filosofija“. Lotynų tekste būdvardis *moralem* numano daiktavardį *partem* („dalį“), ne „filosofiją“.
- ²³ „Ciceronas buvo pirmasis, šį būdvardį [sc. *moralis*] pasitelkęs įvardyti tai filosofijos rūšiai, kuri graikiškai buvo vadinama *ēthikos* [reikėjo nurodyti moteriškosios giminės formą *ēthikē*. – T. A.]“.
- ²⁴ Plg. *De fato* 3, kur kalbama apie Akademijos *genus philosophiae* („filosofijos rūšį“).
- ²⁵ *de re futura* labiau tiktų versti „apie kokį nors ateities dalyką“ arba „ką nors, kas bus ateityje“.
- ²⁶ *De fato* 1: *Explicandaque vis est ratioque enuntiationum, quae Graeci ἀξιώματα vocant; quae de re futura cum aliquid dicunt deque eo, quod possit fieri aut non possit, quam vim habeant, obscura quaestio est, quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant, totaque est λογική, quam rationem disserendi voco.* Lietuviškame leidinyje graikų daiktavardis ἀξιώματα pametė *spiritus lenis* (virtio ἀξιώματα), o περὶ δυνατῶν – pirmąją raidę (εὐρὶ δυνατῶν). Tą patį „begalvį“ εὐρὶ δυνατῶν sutinkame ir tolesniame veikalo tekste (*De fato* 17).
- ²⁷ Teoriškai reikėtų sakyti „jis“, nes graikų kalboje *axiōma* – niekatrosios giminės daiktavardis,

- tačiau lietuvių kalboje įprastai visi tokios formos graikų daiktavardžiai (galūne *-ma*) vartojami kaip moteriškosios giminės žodžiai („programma“, „schema“, „diagrama“ ir t. t.).
- ²⁸ Weidmann (*Marcus Tullius Cicero, Über das Schicksal*): 162.
- ²⁹ *De fato* 5.
- ³⁰ *De fato* 7.
- ³¹ *De fato* 7 verčiama geriau: „atsakykime jam [Chrisipui] dėl ano ryšio tarp daiktų“. Komentaruose apie šią svarbią sąvoką nieko neiškinama.
- ³² P. 11: „stoisškasis [sc. ‚terminas‘. – T. A.] ἐποχή (susilaikymas nuo sprendimo) čia tampa lotyniškuoju *assensionis retentio*“. Plg. Ciceronas, *Academica priora sive Lucullus* 18, 59: *Ex his illa necessario nata est ἐποχή id est adsensionis retentio, in qua melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt quae de Carneade non nulli existimant*.
- ³³ *Ibid.* „Platonišku“ (terminu) ποιότης galima būtų vadinti nebent dėl platoniškos šios sąvokos kilmės; plg. *Teaitetas* 182 a, kur šis žodis Sokrato pateikiama kaip „nejprastas“ (ἀλλόκοτον ὄνομα).
- ³⁴ *De fato* 40, 42, 44. Plg. paaiškinimą 57, p. 76.
- ³⁵ *Causa*, „pozicija“. Arba „priežastis“, tai yra „priežasties“ samprata. Paaiškinimas čia tikrai praverstų.
- ³⁶ *De fato* 40: *Atque hoc, si placet, quale sit, videamus in assensionibus, quas prima oratione tractavi*.
- ³⁷ *id in hac disputatione de fato casus quidam, ne facerem, impedit. Aišku, vertas dėmesio ir žaismingas sąvokų lemtis ir atsiktinumas (...de fato casus...)* gretinimas svarstymo *Apie lemtį* įžangoje.
- ³⁸ Plg. Майоров Геннадий Георгиевич. 1985. Цицерон, *Философские трактаты, ответственный редактор, составитель и автор вступительной статьи* Г. Г. Майоров. Москва: Наука: 41.
- ³⁹ *De fato* 3: *quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti*.
- ⁴⁰ *De fato* 13. Galima spėti, kad Korintas ir Kartagina šiame tekste kartu minimi neatsitiktinai, o dėl panašaus šių miestų likimo.
- ⁴¹ Anot graikų mitų, Filoktetas nukovė Parį ir buvo tarp Trojos arklyje pasislėpusių karių. Lotyniškai rašoma: „Vėliau atsirado artimesnė ir labiau su tuo, kas įvyko, susijusi priežastis“ (*Post autem causa fuit propior et cum exitu iunctior*), ne: „...glaudžiau susijusi su jo mirtimi“.
- ⁴² *De fato* 33, 36. *De fato* 28 ta pati sąvoka verčiama „daiktų prigimtis“.
- ⁴³ *De fato* 4.
- ⁴⁴ *De fato* 7. Beje, komentuojant šį svarstymą, be reikalo dvejojama, katras Zenonas čia turimas omenyje – „ikisokratikas Zenonas Elėjietis“ arba stoikas „Zenonas Kitijietis“. Akivaizdu, kad kalbama apie „reto oro“ Atėnuose veikusias stoikų, akademikų ir peripatetikų mokyklas.
- ⁴⁵ Citavimo (perteikiamo svarstymo) pabaigą žyminties kabutės teisingai padėtos lotyniškame tekste. Lietuviškame vertime perteikiamas svarstymas baigiasi penkiomis eilutėmis anksčiau nei derėtų.